ॐ नमः शिवाय ।
(शु. य. सं. १६।४१)

भूमिका ।

(१) अथ किं तावत्साहित्यम् (२) एतच्च कदा प्रादुर्भूतम् (३) साहित्यस्य किमुद्देश्यम् (४) अस्य प्रधानतः प्रबन्धाः बन्धकाश्च के (५) साहित्यदर्पणस्य च किमितिवृत्तम्; इति पञ्च प्रश्ना यथोद्देशं समासतोऽत्र मीमांस्यन्ते:—

१. किं तावत् साहित्यम्, सहितस्य भाव इति । 'गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः—' (पां. सू. ५।१।१२४) इति ष्यञ् । सहभावश्चाष्टादशप्रस्थानभिन्नानां विद्यानाम्[1] । अथवा सहितस्य कर्म साहित्यम्, यस्मादत्र परीक्ष्यमाणे कविकर्मणि काव्ये सर्वा विद्याः परिसमाप्यन्ते । उक्तं च भामहालंकारे—

'न स शब्दो न तद्वाच्यं न स न्यायो न सा कला ।
जायते यन्न काव्याङ्गमहो भारो महान् कवेः ॥'

एतदुपजीव्य मयाप्युपाश्लोकि—

'स्वस्वाभिलाषादिव यत्र सर्वे
विद्याविलासा मिलिता लुल(ठ)न्ति ।
तल्लोकवैदग्ध्यविधानयन्त्रं
साहित्यतन्त्रं कलयन्ति कल्याः ॥'

तदेतत्साहित्यं=साहिती, कविकर्मणः शासकत्वात्साहित्यशास्त्रमिति व्यपदिश्यते । अत एतस्य शब्दानुशासनमिव काव्यानुशासनमित्यपि नाम व्यवहार्यम् । आर्षसूत्रादर्शनेऽप्यत्र दर्शनेऽङ्गिन्यङ्गानां यावदुपलब्धविषयरूपत्वाद् विषयाणां चानेकशाखत्वाद् वस्तुतो निरवधि गाम्भीर्यम् । अत्र बिल्हणोक्तिरेषा—

'साहित्य-पाथोनिधिमन्थनोत्थं
कर्णामृतं रक्षत हे कवीन्द्राः ।

---

१. ऋगादिचत्वारो वेदाः, शिक्षादिषडङ्गानि, मीमांसा, न्यायः, धर्मशास्त्रम्, पुराणम्, आयुर्वेदः, धनुर्वेदः, गन्धर्ववेदः, अर्थवेद इत्यष्टादश विद्याः । इहैव चतसृणां चतुर्दशानामपि रूढानां विद्यानामन्तर्भावो भवति । 'इतिहासवेदधनुर्वेदौ गान्धर्वायुर्वेदावपि चोपवेदाः' इति कश्चित् । 'वेदोपवेदात्मा सार्ववर्णिकः पञ्चमो गेयवेदः' इति द्रौहिणिः । "उपकारकत्वादलंकारः सप्तममङ्गम् । सकलविद्यास्थानैकायतनं पञ्चदशं काव्यं विद्यास्थानम् । पञ्चमी साहित्यविद्या, सा हि चतसृणामपि विद्यानां निष्यन्दः" इति यायावरीयः ॥ २. 'निर्वेदग्लानिशङ्काख्याः—' इत्यादि (प्रकाशोक्तं) भरतमुनिप्रणीतं साहित्यसूत्रमिति लेखस्तु भ्रममूलकः ॥